

Konfederacja szczebrzeszyńska 1672–1673 a ziemia bielska

23 listopada 1672 z inspiracji liderów opozycji wobec króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, którzy równocześnie współtworzyli wyższą kadre dowódczą, powstała konfederacja wojska koronnego, zwrócona przeciw zawiązanej przeszło miesiąc wcześniej konfederacji gołąbskiej. Jej celem było doprowadzenie do skasowania postanowień zjazdu gołąbsko–lubelskiego, który nawiązując do idei sejmku konnego, podjął się prób zreformowania systemu politycznego Rzeczypospolitej¹. Faktycznie jednak podczas rzeczzonego zjazdu przywódcy regalistów zamierzali doprowadzić do ostatecznego spacyfikowania opozycji skutecznie uniemożliwiającej królowi sprawowanie rządów od początku jego panowania w 1669 r.² Jeden z najaktywniejszych litewskich rojalistów, wojewoda wileński i hetman wielki litewski Michał Kazimierz Pac, pod koniec listopada doprowadził ponadto do zawiązania konfederacji wojska litewskiego w Kobryniu³, która poparła zjazd gołąbsko–lubelski. Tym samym sytuacja wewnętrzna w kraju, która wytworzyła się jesienią 1672 r., zagroziła wybuchem wojny domowej. Kryzys polityczny, w jakim znalazła się Rzeczypospolita, dodatkowo pogłębiała sytuacja międzynarodowa: latem 1672 r. wojska tureckie zajęły Kamieniec Podolski wraz z Podolem i Ukrainą Prawobrzeżną, następnie 18 października Wysoka Porta podyktowała stronie polskiej w Buczaczu ciężkie warunki pokojowe, z płaceniem haraczu włącznie⁴.

¹ Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014, s. 336–339.

² A. Przyboś, *Konfederacja gołąbska*, Tarnopol 1936; idem, *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640–1673*, Kraków–Wrocław 1984, s. 213–235; L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej. Zjazd warszawski i sejm pacyfikacyjny 1673 roku*, Lublin 2005, s. 19–57; idem, *Zjazd gołąbsko–lubelski (1 październik — 10 listopad 1672)*, „Res Historica”, t. XX, 2005, s. 101–109.

³ *Akt konfederacji wojska litewskiego zawiązanej w Kobryniu 22 listopada 1672 roku*, oprac. L.A. Wierzbicki, „Res Historica”, t. XXI, 2005, s. 135–138; K. Bobatyński, *Michał Kazimierz Pac. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski*, Warszawa 2008, s. 277.

⁴ M. Wagner, *Wojna polsko–turecka w latach 1672–1676*, t. I, Zabrze 2009, s. 288–292.

Problematyka trzech konfederacji 1672 r. jest już w polskiej historiografii gruntownie opracowana. Dzięki temu znamy ówczesne postawy szlachty, wyrażone choćby na zjazdach prowincjonalnych, zebranych w większości 13 grudnia 1672. Najczęściej jednak stosunek do nich obywateli poszczególnych ziem i województw rozpatrywany był w kategoriach poparcia dla konfederacji gołąbskiej⁵. Powiązania poszczególnych społeczności lokalnych ze skonfederowanym w Szczebrzeszynie wojskiem koronnym nie stanowiły dotąd przedmiotu osobnych rozważań. Podobnie zresztą, głównie ze względu na problem z dostępem do źródeł, nie przedstawiono, jakie stanowisko zajęła wówczas ziemia bielska (tak jak pozostałe ziemie województwa podlaskiego)⁶. Celem niniejszego artykułu jest zatem krótka charakterystyka postaw szlachty bielskiej w okresie trzech konfederacji 1672 r. oraz ukazanie, w jaki sposób jej teren bezpośrednio doświadczył konfederacji wojska koronnego, kierowanej faktycznie przez marszałka wielkiego i hetmana wielkiego Jana Sobieskiego.

Istnienie związków pomiędzy ziemią bielską a wojskiem koronnym w latach panowania Michała Korybuta wytyczał w pierwszej kolejności system opłacania żołnierzy w ramach tzw. repartycji. Od 1 sierpnia 1667 zredukowane do etatu pokojowego koronne wojsko komputowe (zaciężne) miało być finansowane — poza pięcioma chorągwiami husarii — przez samorządy lokalne, z pominięciem skarbu centralnego. System ten utrzymał się do końca pierwszego kwartału rozliczeniowego 1673 r. (czyli do 30 kwietnia 1673), w związku z tym obowiązywał on również w trakcie konfederacji roku 1672. Województwo podlaskie w ramach repartycji, opracowanej na komisji lwowskiej 1667 r., miało na swoim utrzymaniu regiment pieszy wojewody kijowskiego Michała Stanisławskiego, liczący 250 porcji, ponadto chorągiew piechoty węgierskiej (50 porcji), wchodzącej w skład

⁵ Przede wszystkim skupił się na tym L.A. Wierzbicki (*O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 58–96), omawiając postawy szlachty na grudniowych zjazdach partykularnych, które miały wybrać deputatów na zwołany na 4 stycznia 1673 zjazd warszawski (kontynuacja zjazdu gołąbsko-lubelskiego). Ustalenia Wierzbickiego uzupełnił analizą postaw szlachty wołyńskiej i kijowskiej podczas konfederacji gołąbskiej J. Stoliczki, *Konfederacja gołąbska w województwie wołyńskim*, [w:] *Inter maiestatem ac libertatem. Studia z dziejów nowożytnych dedykowane profesorowi Kazimierzowi Przybosiowi*, red. J. Stoliczki, M. Ferenc, J. Dąbrowski, Kraków 2010, s. 191–206; idem, *Spory wśród szlachty kijowskiej w czasie konfederacji gołąbskiej*, [w:] *Ustrój — polityka — kultura: Studia ofiarowane profesor Stefanii Ochmann-Staniszewskiej*, red. J. Maroń, R. Kołodziej, Wrocław 2011, s. 69–75.

⁶ Postaw szlachty bielskiej na przełomie lat 1672 i 1673 nie analizuje choćby L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 58–96. Z kolei J. Kaniewski w niedawno wydanej pracy, poświęconej postawom sejmików koronnych w dobie panowania Michała Korybuta (*Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014), w ogóle nie uwzględnia postaw szlachty bielskiej, ale również całej szlachty podlaskiej. Materiały pozwalające przyrzeć się bliżej tytułowej problematyce (np. instrukcja bielska z 13 grudnia 1672) zawiera księga grodzka brańska za rok 1672: Nacjonalny Historyczny Archiw Bielarusi, Mińsk [dalej: NHAB], F. 1708, ks. 49.

garnizonu Kamieńca Podolskiego. Sama ziemia bielska opłacała 100 porcji z regimentu Stanisławskiego, podczas gdy pozostałe 150 etatów przypadło ziemi drohickiej, natomiast piechota kamieniecka — ziemi mielnickiej⁷. W 1668 r. zmarł Michał Stanisławski, a jego regiment przejął Jan Karol Daniłowicz, starosta parczewski (parczowski). Pod tym też imieniem ziemia bielska dotowała tę jednostkę do momentu zrezygnowania z systemu opłacania wojska w ramach repartycji⁸. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że sam Daniłowicz, kuzyn Sobieskiego, należał do bliskich współpracowników politycznych i wojskowych przywódcy konfederacji szczebreszyńskiej⁹.

Ziemia bielska, choć utrzymywała część regimentu pieszego prominentów powiązanych z Sobieskim, nie stanowiła politycznego zaplecza dla wojskowego otoczenia hetmana i marszałka wielkiego. Zresztą jej znaczenie na politycznej mapie Rzeczypospolitej nie było wielkie¹⁰. Niemniej, jeden z najważniejszych urzędów w ziemi bielskiej sprawowali w latach panowania Michała Korybuta czołowi statyści ówczesnej sceny politycznej. Po śmierci koniuszego litewskiego, ks. Bogusława Radziwiłła (31 grudnia 1669), Michał Korybut nadał na sejmie nadzwyczajnym 1670 r. starostwo brańskie marszałkowi nadwornemu koronnemu Janowi Klemensowi Branickiemu¹¹. Ten zaś był związany z wojskiem koronnym, utrzymywał bowiem w repartycji województwa sandomierskiego chorągiew pancerną 90 koni¹². Po śmierci Branickiego (9 lutego 1673) starostwo brańskie zostało nadane — pomimo sprzeciwu Bielszczan z chorążym bielskim Mikołajem Skaszewskim na czele¹³ — Stefanowi Stanisławowi Czarnieckiemu, pisarzowi polnemu koronnemu, porucznikowi chorągwi husarskiej Michała Korybuta i wreszcie marszałkowi konfederacji gołębskiej. Tym sposobem w okresie trzech konfederacji Brańsk, siłą rzeczy, musiał zwracać uwagę uczestników burzliwych wydarzeń zjazdu warszawskiego. W tym miejscu należy jeszcze wspomnieć, że Branicki i Czarniecki należeli do najbliższych politycznych współpracowników

⁷ Komput wojska koronnego 1 sierpnia 1667, vide: BN, Biblioteka Ordynacji Zamojskiej [dalej: BOZ], sygn. 1175, s. 249–252; BCzart., sygn. 162, s. 493–497. Więcej o wprowadzeniu systemu repartycji w 1667 r. vide Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 40–77.

⁸ Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 62.

⁹ Sam Stanisławski również zaliczał się do grona przyjaciół politycznych hetmana wielkiego; ibidem, s. 166–167; K. Piwarski, *Daniłowicz Jan Karol*, [w:] PSB, t. V, 1939–1946, s. 416.

¹⁰ Podstawowe informacje o ziemi bielskiej w epoce nowożytnej vide Z. Gloger, *Dawna ziemia bielska i jej częstkowa szlachta*, Warszawa 1873.

¹¹ *Diariusz sejmu nadzwyczajnego 1670 roku*, oprac. K. Przyboś, M. Ferenc, Kraków 2004, s. 59; J. Matyasik, *Obóz polityczny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Warszawa 2011, s. 59; *Urzednicy podlascy XIV–XVIII wieku*, oprac. E. Dubas–Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, s. 65.

¹² Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 53.

¹³ Protest wynikał z braku „osiadłości” Czarnieckiego w województwie podlaskim. Vide L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 193; *Urzednicy podlascy*, s. 65–66.

Michała Korybuta — zwłaszcza pisarz polny, który wykazywał się znaczną aktywnością w działaniach skierowanych przeciw opozycji¹⁴.

Szlachcie bielskiej, wzorem jej starostów, w latach 1670–1673 zdecydowanie bliżej było do obozu dworskiego niż do opozycji. Nie różniła się ona zatem od zastępów średniej szlachty z pozostałych regionów państwa, które stawały w obronie „szlacheckiego króla” (wybranego spośród siebie), stając się podporą jego tronu¹⁵. Zdaniem Emila Kalinowskiego, Wiśniowiecki mógł liczyć na poparcie ziemi bielskiej już podczas swojej elekcji w 1669 r., wcześniej bowiem Bielszczanie kilkakrotnie wstawiali się za nim i jego matką Gryzeldą w sporze o ordynację zamojską¹⁶. W trakcie panowania pierwszego z „królów rodaków” szlachta bielska starała się wywiązywać z zadań obrony majestatu. W 1670 r. odpowiedziała na wezwanie królewskie do pospolitego ruszenia, które miało przybyć do Warszawy i pomóc w dokończeniu sejmu. Jak zaś wiadomo, dzięki presji ze strony pospolitaków sejm zwyczajny (9 września — 31 października 1670) nie został zerwany tak, jak dwa poprzednie. Sama ziemia bielska wystawiła wówczas wyprawę łanową, w ramach pospolitego ruszenia, ale jej popis odbył się pod Brańskiem dopiero 5 listopada, czyli już po szczęśliwej dla dworu konkluzji sejmowej¹⁷. Niemniej poparcie Bielszczan dla króla było w tamtym czasie silne, co wynika wyraźnie z deklaracji składanych monarsze w uchwałach sejmiku brańskiego z grudnia 1670 r.¹⁸

Także w 1671 r. ziemia bielska podjęła się wystawienia odpowiednich sił zbrojnych w ramach pospolitego ruszenia na potrzeby wyprawy wojennej przeciwko Kozakom i Tatarom. Każda ziemia województwa podlaskiego miała zaciągnąć wówczas chorągiew kozacką¹⁹. Podlasianie z tych deklaracji się wywiązali, 7 września bowiem król informował hetmanów koronnych, za pośrednictwem chorążego płockiego Mikołaja Narzymskiego, że trzy chorągwie podlaskie były już zorganizowane²⁰. Jednak udziału w wyprawie wojennej oddziały te nie wzięły i zapewne szybko zostały rozwiązane.

¹⁴ Vide np. L.A. Wierzbicki, *Stefan Stanisław Czarniecki jako marszałek konfederacji gołubskiej*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. II, red. D. Wereda, Siedlce 2009, s. 83–93; J. Matyasik, *Obóz polityczny*, s. 46–47, 59–60 in.; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 117, 142–143 in.

¹⁵ A. Przyboś, *Michał Korybut*, s. 74–75; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 118.

¹⁶ E. Kalinowski, *Ród Kalinowskich herbu Ślepowron w XVII wieku*, Warszawa 2013, s. 96.

¹⁷ L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011, s. 145, 151–153; E. Kalinowski, *Ród Kalinowskich*, s. 98.

¹⁸ NHAB, F. 1708, ks. 167, k. 478–483v, Laudum sejmikowe ziemi bielskiej, Brańsk, 1 grudnia 1670; E. Kalinowski, *Ród Kalinowskich*, s. 98–99.

¹⁹ L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 172, 190.

²⁰ AGAD, Libri Legationum [dalej: LL], ks. 25, k. 258–258v, Instrukcja urodzonemu Mikołajowi Narzymskiemu, chorążemu płockiemu, dworzaninowi pokojowemu JKM do wielmożnych hetmanów

W 1672 r. szlachta bielska ruszyła na wezwanie monarchy do obrony Rzeczypospolitej przed najazdem osmańskim, choć pospolite ruszenie gromadzone pod Gołębkiem ostatecznie zabrało się za sąd nad malkontentami, a nie za prowadzenie wojny z sułtanem i jego lennikami. Ciężar walk spoczął wówczas na barkach komputowego wojska koronnego i lidera opozycji Sobieskiego, co zaowocowało choćby sukcesem kampanii przeciw czambułom tatarskim (5–14 października 1672), w trakcie której rozbito duże zgrupowania ordy i odbito pokaźną liczbę jasyru²¹. Podlaskie pospolite ruszenie, uznane przez malkontenta i podskarbiego koronnego Jana Andrzeja Morsztyna za „najporządniejsze”, we wrześniu znajdowało się pod Łukowem²². Nie spieszyło się ono jednak z wejściem do obozu, skoro 29 września król skierował do podlaskich pospolitaków uniwersał, aby czym prędzej stawili się pod Gołębkiem²³. Na pewno Bielszczanie znajdowali się w obozie w momencie, gdy 21 października przeniesiono go pod Lublin. Ich duktora (pułkownik), chorąży bielski Skaszewski, który prowadził wyprawy swej ziemi także w poprzednich latach (1670 i 1671), w dniu 15 października omal nie został zabity, przez pomyłkę bowiem wzięto go za malkontenta. Dwa tygodnie później, 28 października, prezentował już jednak przed królem „chorągiew ziemi swej wybraniecką, a po prezentowaniu prosił zaraz KJMci, aby im wedle konstytucji lenungi obmyślane były”²⁴. Prawdopodobnie chodzi tu o część chorągwi piechoty wybranieckiej całego województwa podlaskiego. Warto jednak zaznaczyć, że nie przewidywano wydać ze skarbu koronnego za rok 1672 r. traktamentu (pensji) podlaskiemu rotmistrzowi wybranieckiemu. Oznaczałoby to, że w okresie konfederacji gołąbskiej chorągiew wybraniecka województwa podlaskiego nie funkcjonowała jako całość, tylko wybrańcy z ziemi bielskiej w ramach wyprawy sejmiku brańskiego²⁵. Nie jest to jednak sprawa pewna.

od JKM posłanemu dana z kancelarii mniejszej koronnej, 7 września 1671; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 254, 258.

²¹ Ostatnio na temat wyprawy na czambuły pisali: M. Sikorski, *Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672*, Zabrze 2007, s. 178–190; M. Wagner, *Wojna polsko-turecka*, s. 281–288; Z. Hundert, *Husaria koronna w wojnie polsko-tureckiej 1672–1676*, wyd. II, Oświęcim 2014, s. 334–341.

²² L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 245, 247

²³ NHAB, F. 1708, ks. 49, k. 393, Uniwersał Michała Korybuta, obóz pod Gołębkiem 29 września 1672; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 247–248.

²⁴ *Diariusz kołowania i konfederacji pod Gołębkiem i Lublinem w 1672 r. wraz z aktem konfederacji*, oprac. A. Przyboś, K. Przyboś, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 32–33, 53–54; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie*, s. 266, 356; E. Kalinowski, *Ród Kalinowskich*, s. 101–102; M. Nagielski, *Skaszewski Mikołaj*, PSB, t. XXXVIII, 1997, s. 104–106; A. Przyboś, *Konfederacja gołąbska*, s. 99.

²⁵ Zgodnie z rachunkami sejmu zimowego 1672 r. traktament rotmistrza wybranieckiego województwa podlaskiego pobrał za lata 1668 i 1669 Kazimierz Rządkowski, zaś zgodnie z rachunkami sejmu koronacyjnego 1676 r. analogiczne traktamenty za lata 1673–1675 otrzymali Kazimierz

Po zawarciu konfederacji gołubskiej (16 października 1672), w obozie pod Lublinem rozpoczęto formowanie wojsk zaciężnych, które miały zastąpić pospolite ruszenie i stworzyć podstawę siły zbrojnej regalistów przeciw opozycji posiadającej w końcu oparcie w koronnym wojsku komputowym. Nowe zaciągi wyjęto spod władzy hetmanów koronnych i oddano je pod komendę marszałka konfederacji i przyszłego starosty brańskiego Czarnieckiego. 1 listopada reprezentanci prowincji koronnych, zebrani na zjeździe lubelskim, deklarowali zaciąg konkretnych formacji. Województwo podlaskie zaproponowało jednak dość ogólnie „500 wyprawy”²⁶. Ostatecznie sama ziemia bielska nie wystawiła swoich zaciągów, co wytłumaczyła w instrukcji na zjazd generalny warszawski 1673 r. w sposób następujący:

[...] aukcja wojska, która lubo w tak oczywistym i gwałtownym zamieszaniu [...] szczupło w obozie przez województwa deklarowana była, żadnego jednak efektu nie wzięła, dlaczego i ziemia nasza w wyprawie tylko zwyczajnej od nas natenczas będąc, skutecznej deklaracji dać nie mogła²⁷.

Tym sposobem, ziemia bielska, która w końcu 1672 r. wymówiła się z zaciągu swych jednostek zaciężnych (w ramach tzw. wojsk powiatowych, formowanych przez samorządy lokalne), nie przysporzyła konfederacji szczebrzeszyńskiej nowych wrogów. Wojsko związkowe przysięgło bowiem 23 listopada 1672 zwalczać wszystkie nowo zaciągane jednostki, które nie oddałyby się pod władzę hetmańską²⁸.

Do konfederacji szczebrzeszyńskiej przystąpiło niemal całe wojsko komputowe, liczące etatowo przeszło 12 tys. stawek żołdu²⁹, ponadto wiele jednostek prywatnych i chorągwi samorządów lokalnych (np. duży pułk jazdy województwa ruskiego). Z akcesu wymówiło się tylko pięć jednostek, w których wpływy dworskie były stosunkowo silne. Były to trzy chorągwie noszące imię Michała

Jankowski i Krzysztof Niewiadomski. Vide AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego [dalej: ASK], dz. II, sygn. 62, k. 57v i sygn. 63, s. 217, Rachunki sejmów 1672 i 1676. Cf. J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 310. Za Rządkowskim, jako dobrze zasłużonym żołnierzem, szlachta bielska wstawiała się w swej instrukcji na zjazd warszawski w Brańsku 13 grudnia 1672, NHAB, F. 1708, ks. 49, k. 462.

²⁶ AP Poznań, Akta Braci Czeskich, sygn. 2597d, s. 439, Puncta w kole generalnym pod Lublinem proponowane, 1 novemb[ris] 1672; *Diariusz kołowania*, s. 69–73; D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008, s. 294–296; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 255, 257, 260–262.

²⁷ NHAB, F. 1708, ks. 49, k. 458v, Instrukcja dla deputatów na zjazd warszawski, Brańsk, 13 grudnia 1672.

²⁸ *Rota przysięgi na generalnym kole 24 novembris 1672 w Szczebrzeszynie wykonanej*, [w:] *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, oprac. F. Kluczycki, t. I, cz. 2, Kraków 1880, s. 1128; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 262–263 nn.

²⁹ Vide The National Archives, Kew in London [dalej: TNAL], State Papers Foreign [dalej: SPF], sygn. 88/13, k. 70, Francis Sanderson do Jozepha Williamsona, Gdańsk, 19 listopada 1672.

Korybuta — husarska i dwie pancerne, ponadto rota husarska stronnika króla, wojewody sieradzkiego Szczęsnego Potockiego oraz rota pancerna starosty dołińskiego Stanisława Koniecpolskiego, brata ciotecznego władcy. Do konfederacji przystąpiły jednak pozostałe jednostki z pułku królewskiego, w tym nawet druga husarska króla, w której porucznikiem był Aleksander Ludwik Niezabitowski, kasztelan bełski³⁰. Warto zwrócić przy tym uwagę na rotę Koniecpolskiego, w omawianym okresie bowiem służył w niej jako towarzysz Szymon Kalinowski, obywatel ziemi bielskiej. Tym sposobem wiemy, że jedyny rozpoznany jak dotąd Bielszczanin, który w 1672 r. służył w koronnym wojsku etatowym, nie poparł związku szczembrzeszyńskiego³¹.

4 grudnia dowództwo skonfederowanej armii koronnej z Sobieskim na czele dokonało dystrybucji hiberny (fundusz na wojsko w okresie zimowym) i skierowało wojska na leża zimowe w głąb kraju, co miało stanowić zbrojną demonstrację przeciwko zwolennikom konfederacji gołąbskiej oraz zapewnić kontrolę konfederatom szczembrzeszyńskim na wybranych obszarach Rzeczypospolitej³². Województwo podlaskie, wraz z lubelskim, miało być wówczas miejscem stacjonowania pułku królewskiego — a w zasadzie tych jego chorągwi, które poparły związek szczembrzeszyński³³. Trzy chorągwie królewskie, które odmówiły akcesu do konfederacji, zostały wydalone z obozu wojska i odsądzone od hiberny, a także pozbawione leż zimowych. Ratunkiem dla nich okazały się działania regalisty, biskupa poznańskiego Stefana Wierzbowskiego, który wyznaczył rzeczonym oddziałom konsystencje w swoich dobrach duchownych³⁴. Na początku 1672 r., poza rotami noszącymi imię króla Michała, w skład pułku monarchy wchodziło minimum sześć jednostek pancernych: wojewody wołyńskiego ks. Michała Czartoryskiego; wojewody płockiego Samuela Prażmowskiego; marszałka nadwornego Jana Klemensa Branickiego; starosty winnickiego Krzysztofa

³⁰ Vide J. Szornel, *Zapiski z lat 1669–1673*, oprac. L.A. Wierzbicki, Lublin–Radzyń Podlaski 2008, s. 21–22; J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, Szczembrzeszyn, 26 listopada 1672, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony Marii Kazimiery*, oprac. A.Z. Helcel, Kraków 1860, s. 250–252; BCzart., sygn. 170, s. 523 i sygn. 405, s. 433, *Ze Szczembrzeszyna*, 25 listopada 1672; Z. Hundert, *Między bulawą a tronem*, s. 336–339; idem, *Husaria koronna*, s. 342–344.

³¹ Vide AGAD, Akta Skarbowo–Wojskowe, dz. 85, sygn. 101, k. 37–37v, 163–164v i sygn. 102, k. 111–112v, Rejestry popisowe chorągwi kozackiej S. Koniecpolskiego za pięć kwartałów służby od 1 listopada 1672 do 31 stycznia 1674; E. Kalinowski, *Ród Kalinowskich*, s. 102, 267–271.

³² Z. Hundert, *Między bulawą a tronem*, s. 340.

³³ BUW, sygn. 1958, k. 98, Konsystencja wojska kwarcianego koronnego na chleb zimowy taka postanowiona, Szczembrzeszyn, 4 grudnia 1672. Inna kopia, lecz z błędami: BN BOZ, sygn. 1188, s. 414. Cf. Z. Hundert, *Między bulawą a tronem*, s. 340; idem, *Husaria koronna*, s. 344–345; T. Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, t. III, Kraków 1898, s. 289–290, przypis 1; M. Sikorski, *Wyprawa Sobieskiego*, s. 218; M. Wagner, *Wojna polsko–turecka*, s. 295.

³⁴ BN, sygn. 6643, k. 308, Uniwersał S. Wierzbowskiego, Warszawa, 20 grudnia 1672; Z. Hundert, *Między bulawą a tronem*, s. 339, przypis 205.

Chodorowskiego; łowczego lwowskiego Remigiana Strzałkowskiego oraz stolnika parnawskiego Stanisława Zygmunta Druszkiewicza³⁵. Trzy z tych jednostek — roty Czartoryskiego, Prażmowskiego i Branickiego (z tym że ta ostatnia należała już do syna zmarłego marszałka nadwornego, starosty krośnieńskiego Stefana) — na pewno współtworzyły pułk królewski w okresie bitwy pod Chocimiem 10–11 listopada 1673³⁶. W związku z tym należy przyjąć, że przynajmniej te jednostki w grudniu 1672 r. udały się na konsystencje do województw podlaskiego i lubelskiego. Jedna z nich — rota Branickiego — stanęła nawet w ziemi bielskiej, a dokładniej w starostwie brańskim. Taki ruch Sobieskiego powinniśmy uznać zatem za logiczny, rotę marszałka nadwornego hetman ulokował bowiem na obszarze podlegającym jurysdykcji jej tytularnego rotmistrza. Zgodnie z asygnacją hetmańską chorągiew Branickiego miała otrzymać z racji hiberny sumę 18 900 zł³⁷.

Drugą jednostką z pułku królewskiego, rozlokowaną w ziemi bielskiej, była chorągiew husarska JKM Niezabitowskiego. Sobieski wyznaczył jej konsystencje w mieście Bielsk, z którego miała też odebrać 16 650 zł. Ponadto chorągiew tą zobligowano do wyegzekwowania innych sum poza ziemią bielską, np. 3 tys. zł z miasta Lublina wraz z przedmieściami³⁸. Dzięki asygnacjom hetmańskim oblatowanym w księdze brańskiej wiemy, że w ziemi bielskiej stanęły przynajmniej dwie skonfederowane chorągwie, które należały do pułku królewskiego. Jak się niebawem przekonamy, jednostki te miały wówczas spełniać zadania zabezpieczenia granicy z Wielkim Księstwem Litewskim.

W niniejszych rozważaniach szczególną rolę odgrywa z kilku powodów *casus* chorągwi husarskiej JKM pod dowództwem Niezabitowskiego. Do niedawna skład jednostkowy komputowego wojska koronnego w okresie służby 1 sierpnia 1667 — 30 kwietnia 1673 pozostawał nieznany. Dysponowaliśmy bowiem tylko wykazami armii koronnej do 1667 r. i od 1 maja 1673, po wprowadzeniu nowego komputu. W etacie wojska obowiązującym od 1673 r. funkcjonował podział na tzw. nowy i stary zaciąg³⁹. W drugiej z tych klasyfikacji brakowało chorągwi husarskiej JKM pod Niezabitowskim. Jako nowy zaciąg widniała z kolei chorągiew husarska Niezabitowskiego. Stało się to przyczyną niemałego zamieszania, uważano bowiem, jak choćby autorzy biogramu kasztelana bełskiego, że rota

³⁵ BPAU/PAN Kraków, sygn. 368, k. 99v, Życzliwe JKM wojsko, luty 1672; Z. H u n d e r t, *Między buławą a tronem*, s. 365.

³⁶ *Komput wojsk koronnych z podziałem chorągwi jazdy zaciągu polskiego na pułki 1673*, oprac. Z. H u n d e r t, „Studia z Dziejów Wojskowości” [dalej: SDW], t. II, 2013, s. 312–313.

³⁷ NHAB, F. 1708, ks. 49, k. 472v–473, Asygnacja hibernowa J. Sobieskiego dla chorągwi pancerniej J.K. Branickiego, Szczebrzeszyn, 4 grudnia 1672.

³⁸ NHAB, F. 1708, ks. 49, k. 472–472v, Asygnacja hibernowa J. Sobieskiego dla chorągwi husarskiej JKM pod A.L. Niezabitowskim, Szczebrzeszyn, 4 grudnia 1672. Oblaty dokonali towarzysze tej chorągwi: Mikołaj Besman i Florian Besman.

³⁹ Obszernie na ten temat — wraz ze zrekonstruowanym składem wojska koronnego w latach 1667–1673 — vide Z. H u n d e r t, *Między buławą a tronem*, s. 43–68.

królewska musiała zostać rozwiązana najpóźniej w 1672 r., a w czasie przygotowań do kampanii chocimskiej zaciągnięto nową rotę husarzy, której rotmistrzem został Niezabitowski⁴⁰. Niedawno dowiedziano jednak, w oparciu o materiał skarbowy, że rota husarska JKM pod kasztelanem bełskim istniała nieprzerwanie do 30 kwietnia 1673, zaś w nowym kompucie została uznana za nowy zaciąg z racji odrzucenia nazwy królewskiej oraz dlatego, że w warunkach powiększenia armii, została zredukowana ze 160 do 150 etatów. Tracąc bowiem status królewskiej, mogła liczyć tyle, ile inne rotę magnackie⁴¹.

Paradoksem doby panowania Michała Korybuta było to, że po przejściu przez króla dwóch chorągwi husarskich swojego poprzednika Jana Kazimierza porucznikiem w jednej z nich pozostał bliski współpracownik Sobieskiego i późniejszy czołowy malkontent, Niezabitowski. Przez niemal całe panowanie Michała Korybuta Sobieski i Niezabitowski dążyli do pozbawienia władcy jego komputowych chorągwi. Sam kasztelan bełski należał do głównych przywódców konfederacji szczecbrzeszyńskiej, przy czym doprowadził do kolejnego paradoksu — jego rota królewska przystąpiła do związku wojskowego, choć dotychczas istniał niepisany zwyczaj, że jednostki pod imieniem monarchy nie wchodziły do konfederacji żołnierskich⁴². Akces husarzy pod Niezabitowskim do związku szczecbrzeszyńskiego był zatem wyjątkowy — i do tego sprawiał kłopoty w zinterpretowaniu go przez naocznych świadków okresu trzech konfederacji. Szlachta sandomierska bowiem 13 grudnia 1672 zarzuciła Niezabitowskiemu, że zwinął on swoją chorągiew królewską⁴³, choć jak dowodzą materiały skarbowe⁴⁴ taka sytuacja nie miała miejsca. Asygnacja hetmańska oblatowana w grodzie brańskim i fakt skierowania rotę husarskiej JKM na konsystencje zimą 1672–1673 do ziemi bielskiej są zatem kolejnymi, twardymi dowodami na to, że tej jednostki nie rozwiązano w 1672 r.

⁴⁰ W. Majewski, A. Przyboś, *Niezabitowski Aleksander Ludwik*, [w:] PSB, t. XXIII, 1978, s. 96.

⁴¹ Z. Hundert, *Husaria koronna*, s. 92–96; idem, „*Kopijników, czyli husarzy chorągwie, owo czoło wojska, owa nieodparta w wojnie potęga, powinny być pomnożone*” — *Hetman Jan Sobieski a husaria koronna w latach 1667–1673*, [w:] *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski i jego czasy (1665–1674)*, red. D. Milewski, Warszawa 2014, s. 260–262; idem, *Między buławą a tronem*, s. 49–50, 217, 223, 337.

⁴² L.A. Wierzbicki, *Konfederaci szczecbrzeszyńscy. Przywódcy związku wojska koronnego na przełomie 1672 i 1673 roku*, SDW, t. I, 2012, s. 179–180; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 125, 211–217, 223–224; idem, „*Kopijników, czyli husarzy*”, s. 261, 262.

⁴³ BPAU/PAN Kraków, sygn. 8338, k. 437, Instrukcja województwa sandomierskiego dla deputatów na zjazd warszawski, Opatów, 13 grudnia 1672.

⁴⁴ Przede wszystkim vide AGAD, ASK, dz. II, sygn. 61, k. 97v, sygn. 62, k. 52–52v, sygn. 63, s. 207–208, Rachunki sejmowe 1668, 1672 i 1676; AGAD, ASK, dz. I, sygn. 153, k. 15–20, Manual prowentów Rzptej ordynaryjnych, a to za urzędu podskarbstwa jaśnie wielm. jmści pana Jana Andrzeja z Raciborska Morstina, podskarbiego wielkiego koronnego, kowalskiego, zawihostskiego, tucholskiego & c. starosty [1669–1676].

Ponadto dyspozycja Sobieskiego dowodzi również, że husaria pod Niezabitowskim spełniała ważną rolę w działalności konfederatów szczebrzeszyńskich.

Hetman Sobieski pisał do swojej żony 11 grudnia, że „w Podlasiu nasze litewskiego wojska hałasowały chorągwie” — co oznacza, że doszło wówczas do kontaktu bojowego konfederatów szczebrzeszyńskich z kobryńskimi. Działania zaczepne ze strony chorągwi litewskich ustały, gdy Sobieski stanowczo oświadczył hetmanom Wielkiego Księstwa, że w przypadku, gdy ich siły przekroczą granice Korony, będą traktowane jak wrogowie i z całą stanowczością zwalczane⁴⁵. W tych okolicznościach obsadzenie ziemi bielskiej, pozostającej w bezpośrednim sąsiedztwie Wielkiego Księstwa, chorągwiemi koronnymi miało na celu zabezpieczenie terenów Korony przed działaniami prokrólewskiego związku wojska litewskiego. Stacjonujące w ziemi bielskiej rotę — husarską pod Niezabitowskim i pancerną Branickiego — spełniały tu, jak widać, ważną rolę. To one zapewne nawiązały kontakt bojowy z wojskami litewskimi i swoją postawą wpłynęły na Litwinów, by zaniechali działań zaczepnych, wzmacniając tym wydatnie przekaz oświadczenia Sobieskiego.

W czasie gdy do ziemi bielskiej ściągaly skonfederowane chorągwie koronne, w Brańsku 13 grudnia odbyło się koło partykularne (faktycznie sejmik, choć tak nie było nazywane), które wybrało na zjazd generalny warszawski swoich przedstawicieli. Byli nimi chorążym bielski Mikołaj Skaszewski, pisarz bielski Krzysztof Żelski, chorążym parnawski Gabriel Kurzeniecki, podczaszy lubelski Stanisław Niemiera, podkomorzyc bielski Chryzostom Karp oraz skarbnik bielski Paweł Hryniewiecki. Zgodnie ze sporządzoną wówczas instrukcją poselską, przedstawiciele ziemi bielskiej mieli na początku zalecone podziękować królowi, który „[...] nie folgując na zaszczyt miłej ojczyzny, głowę swoją pańską niósł przeciwko tak potężnemu Krzyżu Świętego nieprzyjacielowi, bisurmaninowi”. Następnie oznajmiono o przyjęciu konfederacji gołąbskiej bez żadnych zastrzeżeń⁴⁶. Posłowie mieli także zalecone dowiedzieć się, jak przyjęto komisarzy królewskich wysłanych do wojska koronnego w celu nakłonienia go do przyjęcia konfederacji gołąbskiej. Bielszczanie domagali się w dalszej kolejności sądu nad starostą generalnym podolskim Mikołajem Potockim oraz generałem artylerii Marcinem Kątskim za poddanie Turkom Kamieńca Podolskiego⁴⁷. Szlachta bielska zaatakowała także Sobieskiego, domagając się, żeby także przeciwko niemu zostało przeprowadzone śledztwo, pomimo że pod Gołębim nie został on postawiony w stan oskarżenia.

⁴⁵ J. Sobieski do żony Marii Kazimiery, Łowicz, 11 grudnia 1672, [w:] *Listy Jana Sobieskiego do żony*, s. 256; TNAL, SPF, sygn. 88/13, k. 77, F. Sanderson do J. Williamsona, Gdańsk, 31 grudnia 1672; L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 40; K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac*, s. 278; Z. Hundert, *Między buławą a tronem*, s. 276, 340–341.

⁴⁶ E. Kalinowski, *Ród Kalinowskich*, s. 102 nie miał jeszcze stuprocentowej pewności o przyjęciu przez Bielszczan konfederacji gołąbskiej.

⁴⁷ Cf. J. Stolicki, *Sprawa kamieniecka — upadek twierdzy w opinii szlacheckiej*, „Studia Historyczne”, t. XXXVI, 1993, s. 23–37.

Na sejmiku brańskim wstawiono się za to za hetmanem zaporoskim na usługach króla, Michałem Chanenką, ponadto odrzucono możliwość zapłacenia haraczu Turcji i chanowi krymskiemu, domagano się przedsięwzięcia środków na wojnę przeciwko Porcie, proponując choćby w tym celu wystawienie piechoty łanowej. Ciekawym postulatem było również zwrócenie się przeciwko Tatarom litewskim zamieszkującym ziemię bielską (w okolicach Tykocina), co miało związek z przejściem ich współbraci na stronę turecką latem 1672 r.⁴⁸

Jak widać, szlachta bielska zajęła wyraźne prokrólewskie stanowisko, nawet jeśli nie zgadzała się na włączenie gwardii nadwornej króla do komputu — o co władca zabiegał przez niemal całe swoje panowanie⁴⁹. Stanowczo wystąpiła wówczas przeciw Sobieskiemu, choć przeciw samej konfederacji szczembrzyńskiej już nie. Zapewne wynikało to z faktu słabej orientacji w działaniach wojska, skoro 13 grudnia nie wiedziano jeszcze o nieprzychylnym przyjęciu posłów królewskich przez żołnierzy koronnych, co miało miejsce niemal miesiąc wcześniej, bo 19 listopada⁵⁰. Jest to dość zadziwiająca zależność, zwłaszcza że chorągwie związkowe powinny przybyć na Podlasie jeszcze przed 11 grudnia. Wraz z nimi powinna zaś dotrzeć wieść o konfederacji wojskowej.

Podczas trwania zjazdu warszawskiego (4 stycznia–11 marca 1673) została podjęta mediacja pomiędzy zwaśnionymi obozami politycznymi, która doprowadziła do pojednania. Postanowienia konfederacji gołąbskiej zostały skasowane, czołowi malkontenci przybyli do Warszawy, a zjazd generalny przekształcił się w sejm, który miał zająć się przygotowaniem do rozprawy z Imperium Osmańskim⁵¹. Ostatnim akordem działalności konfederatów szczembrzeszyńskich było wysłanie spod Ujazdowa 2 marca 1673 delegacji żołnierskiej, której audiencji na sejmie udzielono już dzień po pojednaniu malkontentów z dworem Michała Korybuta, czyli 12 marca. Poprzez swoje postulaty żołnierze zaprezentowali stanowisko wyrażające interesy wojskowego i politycznego otoczenia Sobieskiego. W obszernej instrukcji posłowie wojska koronnego odnieśli się m.in. do sprawy opłacania regimentu pieszego Daniłowicza przez województwo podlaskie. Kwestia ta stanowiła nawiązanie do ostatniego z epizodów w relacjach ziemi bielskiej z konfederatami szczembrzeszyńskimi⁵².

⁴⁸ NHAB, F. 1708, ks. 49, k. 457v–462v, Instrukcja dla deputatów ziemi bielskiej na zjazd warszawski, Brańsk, 13 grudnia 1672.

⁴⁹ Ibidem, k. 460. Więcej na temat gwardii nadwornej Michała Korybuta vide Z. Hundert, *Między bulawą a tronem*, s. 217–223.

⁵⁰ Więcej vide L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 42–43; T. Korzon, *Dola i niedola*, s. 285–286; M. Sikorski, *Wyprowadzenie Sobieskiego*, s. 217; A. Przyboś, *Konfederacja gołąbska*, s. 210; Z. Hundert, *Między bulawą a tronem*, s. 335.

⁵¹ Najobszerniej na ten temat: L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 129–282.

⁵² O poselstwie wojskowym 1673 r. vide Z. Hundert, *Między bulawą a tronem*, s. 343–344; M. Wagner, *Wojaż polsko-turecka*, s. 315–216; L.A. Wierzbicki, *O zgodę w Rzeczypospolitej*, s. 251–252; idem, *Konfederaci szczembrzeszyńscy*, s. 183.

W swej instrukcji poselskiej wojsko skarżyło się, że województwo podlaskie zalegało z zapłatą regimentowi Daniłowicza, jednak jako winnego wskazało ziemię drohicką, a nie bielską⁵³. Dowodzi to, że sejmik brański wywiązywał się właściwie ze swych zobowiązań wynikających z repartycji. W instrukcji na zjazd warszawski Bielszczanie zawarli nawet uwagę, że „zapłata wojska [...] od ziemi naszej zawsze *punctualiter* na ludzi do nas wziętych wydana tak, aby wszystkich województw podług rozebrania płacona była”⁵⁴. Zgodnie z uchwałą sejmiku brańskiego z 27 kwietnia 1672, ziemia bielska postanowiła pobór na zapłatę regimentowi Daniłowicza na okres pół roku (czyli dwóch kwartałów) — od 1 sierpnia 1672 do 31 stycznia 1673⁵⁵. Tym sposobem w dobie trzech konfederacji ziemia bielska miała uregulowane sprawy finansowe z jednym z oddziałów związku szczebrzeszyńskiego.

Podsumowując: w trakcie konfederacji szczebrzeszyńskiej ziemia bielska stała się przede wszystkim obszarem lokacji zimowej dwóch skonfederowanych chorągwi z królewskiego pułku jazdy, których zadaniem było zabezpieczenie granicy Korony z Wielkim Księstwem Litewskim przed działaniami wrogiej konfederacji kobryńskiej (zapewne wraz z innymi jednostkami rozlokowanymi na Podlasiu i Lubelszczyźnie). Sama szlachta bielska na przełomie lat 1672 i 1673 wyrażała stanowcze poparcie dla króla, dlatego też chętnie przyjęła konfederację gołębską. Niemniej jej postawa nie była całkowicie bezkrytyczna wobec działań dworu. Chcąc pozostać w zgodzie z prawem sprzeciwiła się choćby włączeniu gwardii nadwornej władcy w skład komputu, zaprotestowała także przeciwko nadaniu starostwa brańskiego, po śmierci Branickiego, marszałkowi konfederacji gołębskiej Czarnieckiemu, niebędącemu posesjonatem w ziemi bielskiej. Nie natrafiłem natomiast na ślady protestów przeciw lokacji chorągwi komputowych na tym obszarze, co mogło wynikać z faktu, że konsystencje w ziemi bielskiej dostały chorągwie z pułku króla, w tym należąca do regalisty, a zarazem posesjonata na Podlasiu, starosty brańskiego Branickiego.

Szczebrzeszyn Confederation 1672–1673 and the Bielsk Land

In the period of Szczebrzeszyn Confederation 1672–1673 the Land of Bielsk was set up as a location of two confederated cavalry units which made part of the royal regiment – Michał Korybut Wiśniowiecki's *rota* of Hussars, under the command of Belz Castellan Aleksander Ludwik Niezabitowski, and the armoured *rota* of Court Marshal of the Crown

⁵³ AGAD, LL, ks. 25, k. 516v, Instrukcja dla posłów wojskowych, Ujazdów, 2 marca 1673, druk [w:] *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Wołiński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. X, 1964, z. 2, s. 251.

⁵⁴ NHAB, F. 1708, ks. 49, k. 459v, Instrukcja dla deputatów ziemi bielskiej na zjazd warszawski, Brańsk 13 grudnia 1672.

⁵⁵ NHAB, F. 1708, ks. 49, k. 176, Laudum sejmikowe ziemi bielskiej, Brańsk 27 kwietnia 1672.

and Brańsk Starost Jan Klemens Branicki. The units were to defend the borders of the Grand Duchy of Lithuania against operations of the hostile union of the Lithuanian Army formed under the aegis of the royalist, Grand Hetman Michał Kazimierz Pac. The Bielsk nobility themselves expressed their strong support for King Michał Korybut Wiśniowiecki and a pro-royal Gołąb Confederation. They did not, however, protest against the location of the troops in their territory, probably because there were also some units of the royal regiment stationing, but these, by joining the Szczebrzeszyn Confederation, paradoxically, turned against the pro-royal Gołąb Confederation. Despite their support for the Gołąb confederates, the Bielsk nobility did not turn against the Crown army — apart from Grand Hetman Jan Sobieski himself — as we can conclude from the fact that the confederated infantry regiment of Jan Karol Daniłowicz was paid on time. Thus, the Brańsk *sejmik* did not breach the law imposed at the Lvov commission of 1667.